

Øystein Kleven

Fredrik Vilhelms rolle i den prøyssiske statsdannelsen

Bacheloroppgave i HIST2010

Veileder: David Brégaint

Mai 2021

Øystein Kleven

Fredrik Vilhelms rolle i den prøyssiske statsdannelsen

Bacheloroppgave i HIST2010

Veileder: David Brégaint

Mai 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Det humanistiske fakultet

Institutt for historiske og klassiske studier

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Innhold

Innledning.....	2
Fredrik Vilhelm og Brandenburg-Preussen fram til 1640	3
Diplomati.....	7
Sikring av Preussen og veien ut av konflikten	8
Westfalen.....	9
Kukrigen.....	11
Karl Gustav-krigene	12
Den fransk-nederlandske krigen.....	16
Administrasjon	20
Stendene og kontroll i Preussen	20
Kleve-Mark	23
Skatt og finanser.....	24
Militær.....	25
Generalkrigskommisariat og militæradministrasjon.....	26
Utbyggelse og trening av militæret	27
Fredrik Vilhelm i perspektiv	29
Litteratur:.....	33

Innledning

Fredrik Vilhelm tok over etter sin far som kurfyrste av Brandenburg-Preussen i 1640.¹ Han klarte å få Brandenburg-Preussen ut av trettiårskrigen med sin territorielle integritet intakt.² Han utøvde mere kontroll på stendene og økte inntektene til staten kraftig.³ Problemstillingen i denne teksten er følgende: På hvilken måte la Fredrik Vilhelm grunnlaget for den senere stormakten Preussen? Denne problemstillingen vil bli løst ved å først presentere hva Fredrik Vilhelm gjorde som forbedret Brandenburg-Preussens posisjon. Dette vil bli gjort med å dele opp hans gjerninger i tre kapitler. Diplomati, administrasjon og militær. Diplomati vil hovedsakelig gjøre rede for diplomatiske valg Fredrik Vilhelm gjorde under sin regjeringstid. Dette kommer fram ved å først se på hvordan han manøvrerte staten sin ut av trettiårskrigen og fikk kontroll på staten. Det blir også lagt vekt på tre store konflikter som han styrte Brandenburg-Preussen under. Det vil bli lagt vekt på konfliktene siden konteksten av situasjonen er viktig for hvorfor Fredrik Vilhelm gjorde forskjellige valg til hvilken tid. Administrasjonsdelen vil vi se på hvordan han handlet med stendene i de forskjellige delene av hans stat. Først fokus på Preussen så videre på hans vestlige besittelser i Kleve-Mark. Deretter vil det blir en gjennomgang av skatt og finansene til Fredrik Vilhelm. Hvordan han fikk penger og ressurser ut av de spredte territoriene sine. Det siste kapitlet vil ta for seg militære endringer under Fredrik Vilhelm. Først en gjennomgang av generalkrigskommissariatet som tillot militære å delta i skattleggingen av staten og deretter på endringer på militærorganisasjon. Etter alt dette er blitt presentert skal vi se på hvordan problemstillingen samsvarer med det vi har presentert. Dette vil bli løst ved å sammenligne Fredrik Vilhelm og hans påvirkning med en annen tradisjonell viktig figur i prøyssisk historie, Fredrik den store.

Mye forskning sikter til at Fredrik Vilhelm var viktig for den senere prøyssiske stormakten. Arbeid innenfor den prøyssiske skolen på 1900-tallet peker til Fredrik Vilhelms rolle i grunnleggelsen av den prøyssiske stat.⁴ Den britiske historikeren, Francis Ludwig Carsten er sitert på følgende måte i *Essays in German History*:

«The foundations of the Hohenzollerns despotism were laid in the second half of the seventeenth century by Frederick William, the «Great Elector» of Brandenburg. He eliminated the Estates as a political factor in the government of his territories ... He created the standing

¹ Clark, 2007, s. 38

² Mckay, 2018, s. 42

³ Clark, 2007, s. 85

⁴ Ibid, s. 64

army and bureaucracy which became the unifying framework of the Hohenzollern state ... He laid the foundations which enabled his successors to make eighteenth-century Prussia a major European power.».⁵

Margaret Shennan beskriver Fredrik Vilhelms prestasjoner som sitert i *The Rise of Brandenburg-Prussia*:

«What the Elector Frederick William did achieve was a notable enhancement of his dynasty's prestige. He was the ruler of a state to be reckoned with, a prince with whom European sovereigns were ready to negotiate. In the course of his long reign he established Brandenburg-Prussia as a pivotal power in Europe on the basis of its being a credible, efficient military machine.».⁶

Fredrik den stores oldefar Fredrik Wilhelm, fikk tilnavnet den store kurfyrsten etter slaget ved Fehrbellin. Fredrik den store er sitert i *Frederick The Great: King of Prussia* hvor han sier: «He was praised by his enemies, blessed by his subjects; and posterity dates from that famous day the subsequent elevation of the house of Brandenburg.».⁷ Fredrik den store kom til å vinne slag som også hevet Preussen sin politiske posisjon. Videre gjorde han handlinger som ligner på arbeidet til Fredrik Wilhelm, den store kurfyrsten. Problemstillingen kommer derfor til å bli undersøkt ved hjelp av å sammenligne disse to prøyssiske fyrstene og deres gjerninger.

Fredrik Wilhelm og Brandenburg-Preussen fram til 1640

Før vi begynner å se på gjerningene og hendelsene under Frederik Vilhelms lange regjeringstid må vi først belyse bakgrunnen og opprinnelsen til staten Brandenburg-Preussen. Dynastiet Hohenzollern kom i besittelse av Brandenburg i 1417, da Fredrik Hohenzollern kjøpte området av den tysk-romerske keiseren Sigismund.⁷ I kraft av å være borggrever av Nuremberg hadde familien god økonomi og hadde råd til å kjøpe dette territoriet av keiseren. Når Fredrik I i 1417 kom i besittelse av territoriet Brandenburg fulgte dette med tittelen kurfyrste. Dette hevet Hohenzollern familien til et eksklusivt selskap. Dette gjorde at de ble til en av de få valgfyrstene i det tysk-romerske riket, som det var 7 av.⁸ Det tysk-romerske riket var det overordnede politiske systemet i Sentral-Europa på denne tiden, som strekte seg fra den baltiske kysten til alpene og fra Rhinland til de øst-europeiske slettene. Det var et system hvor syv valgfyrster stemte på tysk-romersk keiser som regjere ut sin levetid. Med i dette

⁵ Carsten, 1985, s. 145

⁶ Shennan, 2004, s. 28

⁷ Clark, 2007, s. 4

⁸ Mckay, 2018, s. 1

multikulturelle rammeverket var små stater eller prinser i forskjellige størrelser og rang. Reichstag eller riksdagen på norsk var det overordnede organet for dette rammeverket. Men på tross av dette var det ingen sentralisert keiserlig administrasjon. Keiseren hadde ikke skatterett på sine undersåtter og det var ingen keiserlig hær annet enn keiserens personlige hær. På 1520-tallet og videre var Østerrike den rikeste og mektigste tyske staten. Habsburg-dynastiet som var i besittelse av rike og store områder ble derved i praksis tysk-romersk keiser nesten hver gang fram til dets oppløsning i 1806.⁹ Når en tysk-romersk keiser ville sikre valg av arvingen måtte han sikre støtten av kurfyrster eller valgfyrster. Dette resulterte ofte i at kurfyrstene var i en posisjon til få støtte til saker eller gaver fra keiseren i gjengjeld for deres stemme.¹⁰

Det geografiske området Brandenburg er ikke ved første øyekast et godt utgangspunkt for å være sentrum til en mektig stat. Det er flatt, med store skoger av bjørk og gran med elver som ikke måler seg med de store i Europa. Topograferen Nicdolaus Leuthinger beskrev i 1598 området Brandenburg som følgende sitert i *Iron Kingdom: The Rise and Fall of Prussia 1600-1947*: «Flat land, wooded and for the most part swamp». Dårlig jordsmonn, mye sand og ukultiverte områder var tidlige beskrivelser av Brandenburg.¹¹ Dette resulterte i at store deler av områdene ble brukt til sauedrift. Elvene Oder og Elbe rant mot det baltiske hav og Nordsjøen, men dette var på den vestlige og østlige siden av Brandenburg så de unngikk med god margin byene Potsdam og Berlin.¹² Det var lite mineraler i området og de små mengdene av jern de produserte var av dårlig kvalitet og de var derfor avhengig av import.¹³

Brandenburg hadde ingen naturlige festningsverk eller gode mineralforutsetninger, og store deler var uten tilgang til havet. Landet ble erobret av tyske prinser fra slaviske folk tidligere i middelalderen. Deretter ble området kultivert og kolonisert av franskmenn, nederlendere, italienerne, engelskmenn og hovedsakelig tyskere. Brandenburg og mange av dens provinser forble kjent som «marker» som videre signaliserer områdets rolle som grenseområde.¹⁴

Hohenzollern-dynastiets kanskje største bragd er å komme i besittelse av område Preussen via giftemål. Kurfyrste Joakim II giftet seg i 1535 med Prinsesse Hedvig av Polen, søsteren til den polske kongen. Den polske kongen var den føydale overherren til området til den tyske orden. Ordenen hadde blitt sekularisert i 1525 og deretter styrt av søskenbarnet til Joakim II,

⁹ Clark, 2007, s. 6

¹⁰ Ibid, s. 5

¹¹ Ibid, s. 1

¹² Ibid, s. 2

¹³ Ibid, s. 3

¹⁴ Ibid, s. 3/4

Albrecht von Hohenzollern. Joakim fikk sine sønner utnevnt til arvinger etter Albrechts sønn i kraft av å være svoger til den polske kongen.¹⁵ Albrecht døde fire år senere og hans sønn, Albrecht Fredrik fikk bare døtre. Joakim Fredrik, Joakim II sin sønn tok i 1603 over som regent av hertugdømmet Preussen på bakgrunn av Albrecht Fredericks dårlige mentale helse. Joakim Fredriks sønn, Johan Sigismund konsoliderte denne koblingen til hertugdømmet Preussen med å gifte seg med Albrecht Fredericks datter, Anna av Preussen. Ved Johan Sigismund innsettelse som kurfyrste av Brandenburg var suksesjonen av Preussen også sikret i hovedgrenen av dynastiet. Anna av Preussen var også arving til Jülich-Kleve-Berg i Rhinland som videre sikret Johan Sigismund besittelser ved sin kroning.¹⁶ Brandenburg - kurfyrstene kom til å få problemer med å effektivt forvalte dette territoriet.

Brandenburg startet som de fleste andre kristne stater som katolsk. Reformasjonen i 1520 endret den religiøse enheten i det tysk-romerske riket. Dette resulterte i konflikter mellom den tysk-romerske keiseren som tradisjonelt var beskytteren av katolisismen og de nye protestantiske trosretningene innenfor kristendommen. Etter freden i Augsburg i 1555 ble det enighet mellom de protestantiske prinsene og de katolske, ledet av den tysk-romerske keiseren. Denne bestemte religiøs frihet for protestantiske prinser og gav dem retten til å bestemme sine undersåtters religion. Denne inkluderte derimot ikke kalvinister.¹⁷ Lutheransk protestantisme kommer til Brandenburg relativt sent sammenlignet med sine naboer.¹⁸ Det er først under Johan Georg som regjerte fra 1571 til 1598 at folket og hele landet begynner å bli lutheransk gjennom flere virkemidler benyttet av staten. På starten av 1600-tallet utvikles fiendtlighet mellom de katolske og protestantiske prinsene i det tysk-romerske riket. Dette er starten på en konflikt som ender i trettiårskrigen som bryter ut i 1619.

Trettiårskrigen har en stor innvirkning på Brandenburg-Preussen. Kurfyrste Georg Vilhelm, Fredrik Vilhelms far, starter sin regjeringstid samme år som den første delen av trettiårskrigen begynner. Georg Vilhelm var gift med søsteren til Fredrik V. Fredrik V var kurfyrste av Pfalz og nylig valgt til konge av Böhmen, og derfor ble Brandenburg sentral i konflikten. Tradisjonelt har kurfyrstene i Brandenburg vært lojalister ovenfor den tysk-romerske keiseren, og Georg Vilhelm benyttet samme strategi i startfasen av trettiårskrigen. Georg Vilhelm klarer å holde Brandenburg ut av konflikten de første årene. Det er når Kristian IV av Danmark blir med i krigen i 1625 at Brandenburg blir slagmarken for konfliktene i Nord-Tyskland. Etter et

¹⁵ Clark, 2007, s. 9

¹⁶ Ibid, s. 10

¹⁷ Mckay, 2018, s. 1

¹⁸ Ibid, s.5

tap mot den danske kongen av den tysk-romerske keiseren, stasjoneres den keiserlige hær i Brandenburg. Dette overleverte i praksis Brandenburg i keiserlig kontroll, hvor den stasjonerte hæren hadde all autoritet. Dette resulterte i skatter ilagt på befolkningen og krav om provisjoner. Svenskene gjør lignende inngrep på befolkningen under svensk okkupasjon hvor befolkningen blir ilagt kostandene for å opprettholde den svenske hæren.¹⁹ Dette gjør i praksis at Brandenburg blir med i krigen på katolsk side i 1626. I 1629 sender Georg Vilhelm en klage til den tysk-romerske keiseren som beskriver ødeleggelsen hans land er blitt utsatt for: «I see nothing before my eyes but the ruin and devastation of my poor innocent country ... [and] no one ... would believe that there is still an elector [here].».²⁰ Albrecht von Wallenstein, øverste kommandør av de keiserlige troppene sa følgene da han var i Berlin i 1630: «If the Swede comes with an army, it will be worse. This will be the seat of the war: Pomerania, the Mark [Brandenburg] and Mecklenburg will go to the wall.».²¹ Wallenstein hadde rett da Sverige kom kort tid etterpå til å bli med i konflikten. Kong Gustav Adolf av Sverige ble med i krigen juli 1630. Konflikten hadde materialisert seg for protestantene som en kamp mot pavedømmet og Habsburgriket. Dette satte kurfyrsten av Brandenburg i en dårlig situasjon. Den svenske kongen var gift med søsteren til Georg Vilhelm, men dette betydde lite for Gustav Adolf. Den svenske kongen skal ha sagt følgene til en utsending fra Brandenburg:

«I don't want to know or hear anything about neutrality. My Cousin has to be friend or foe. When I come to his borders, then he must declare himself cold or warm. God and the devil are at war. If My Cousin wants to side with God, then he has to join me; if he prefers to side with the devil, then indeed he must fight me; there is no third way.».²²

Med svenske tropper i Brandenburg innen 1631, signerte Georg Vilhelm en kortvarig allianse med den svenske kongen. Denne varte fram til svensk tap ved slaget ved Nördlingen i 1634 som knuste den svenske hæren som trengte flere år å komme seg. Dette førte Brandenburg tilbake på keiserlig side i 1636. Brandenburg ble fristet med denne alliansen i gjengjeld for å bli nevnt som arvinger til hertugdømmet Pommeren som lå nord for Brandenburg. Den pommerske hertugen døde i 1637, men det eneste som stod i veien for Brandenburgs overtagelse av dette området var at det var okkupert av svenske tropper. Brandenburg gikk over fra å være passiv deltager i krigen til å bli aktiv ved å danne en hær for å hjelpe

¹⁹ Shennan, 2004, s.10

²⁰ Mckay, 2018, s. 8

²¹ Ibid, s. 9

²² Ibid, s. 9

keiserlige tropper i Pommeren. Dette endte katastrofalt for Brandenburg, som ble rasert av både svenske og keiserlige tropper. Den følgende ødeleggelsen tvinger kurfyrsten til å flykte til Preussen i 1638 og dermed overgir landet og dets ressurser til den keiserlige siden.²³

Svensk krigslykke snur og forlenger konflikten. Keiseren hadde ingen mulighet til å stoppe enda en fullstendig svensk okkupasjon av Brandenburg. En minister i Berlin skrev følgende i 1640 om situasjonen, sitert i *The Great Elector*:

«We could end up having a master without any lands to rule over ... Pomerania is lost, Jülich [Kleves] is lost; we are holding on to Prussia by its tail like an eel; and as to the Marks [Brandenburg], there is talk of a deal over them.»²⁴

Georg Vilhelm døde i desember 1640 i Königsberg i Preussen med Brandenburg og hans flere besittelser okkupert og rasert.²⁵ Han ble etterfulgt av sin sønn, Fredrik Vilhelm av Brandenburg-Preussen.

Diplomati

I dette kapittelet vil det forsøkes å gjøre rede for Fredrik Vilhelms diplomatiske gjerninger som bidro til å styrke Preussens posisjon. Diplomati i denne sammenhengen vil bli forstått som alt som relaterer til diplomatiske relasjoner og beslutninger. Dette kan for eksempel oppstå i form av fredsavtaler, alliansevalg og andre avtaler mellom andre stater eller utenriksledere. Fokuset vil selvfølgelig bli diplomatiske valg tatt av Fredrik Vilhelm som gjerne styrket Brandenburg-Preussens posisjon. Fredrik Vilhelm sitt utgangspunkt som fyrste av Brandenburg-Preussen var ikke lovende i 1640. De var fanget i en klemme som hadde store konsekvenser for denne staten og dens beboere. Situasjonen var dyster, og Fredrik Vilhelm hadde ikke stort manøvreringsrom ettersom staten og den finanser var i kaos. Uten en betydelig hær eller ressurser til å påvirke konflikten den ene veien eller den andre er det diplomati og kanskje en mengde hell, som hjelper Brandenburg-Preussen å komme seg helskinnet ut av denne konflikten. Det er derfor denne delen starter med å se på hvordan kurfyrsten håndterte de siste årene av krigen og hvordan forhandlingene ved Westfalen var. Videre skal vi se på Fredrik Vilhelms handlinger etter Westfalen og se på flere konflikter han deltar i. Først et lite blick på Fredrik Vilhelms rolle i kukrigen og Karl Gustav-krigene. Videre skal vi sette søkelys på den fransk-nederlandske krig og hvordan Brandenburg-Preussen forholdte seg til denne konflikten. Fredrik Vilhelm benyttet i løpet sin regjeringsperiode en

²³ McKay, 2018, s. 10

²⁴ Ibid, s. 10

²⁵ Clark, 2007, s. 26

strategi som er kalt Schaukelpolitik på tysk. Dette blir oversatt til vippepolitikk som innebærer å aldri fullstendig knytte seg til en side under en konflikt.²⁶

Sikring av Preussen og veien ut av konflikten

Fredrik Vilhelm var i Preussen da han fulgte sin far som kurfyrste. Hans første prioritet var å sikre fred. Ikke bare en fred, men en respektabel fred som vedlikeholdte Brandenburg-Preussens territorielle grunnlag.²⁷ Han fikk konkludert en toårig våpenhvile mellom svenskene og Brandenburg-Preussen i 1641.²⁸ Fredrik Vilhelm uttrykte at han ville forlate den keiserlige alliansen i 1641.²⁹ Han måtte sikre sin arv før han kunne gjøre noe av dette. Det var ingen selvfølge at Fredrik Vilhelm skulle etterfølge sin far som hertug av Preussen, denne var juridisk sett gitt til han av den polske tronen. Han foreslo å betale en stor sum og skulle gjøre det samme som sin far i å gi den polske tronen en del av inntektene fra de prøyssiske havnene ved den baltiske kysten, igjengjeld for å bli investert som hertug av Preussen. I tillegg, måtte han love å ekskludere alle utenom katolikker og lutheranere embeter eller andre ledende roller.³⁰

Etter å ha foreløpig sikret sin posisjon i Preussen returnerte Fredrik Vilhelm til Brandenburg og Berlin i 1643. Kurfyrsten skjønnte at svensk evakuering av Brandenburg var en forutsetning for å reparere landet.³¹ Han begynte å forstå også at han måtte ha en hær for å utøve noen form for politisk makt. Han begynte så smått å opprette en stående hær med å hente menn fra Kleves, Preussen og Brandenburg. Han hadde redusert hæren betraktelig etter han kom til makten. Dette var for å spare ressurser,³² og på grunn av manglete disiplin på denne stort sett leiesoldathæren.³³ Fredrik Vilhelm sa følgende om sin beslutning: «[The army] ... [had] cost the country a great deal and done much wanton damage. The enemy could not have done worse Therefore we have resolved to keep only what is necessary as a garrison for our fortresses.»³⁴ Denne beslutningen kan ha svekket statens umiddelbare innflytelse. Dette kan ha ledet til at våpenhvilen med Sverige ikke ble fullstendig ratifisert før 1644, etter dannelsen av en stående hær på sirka 5500 menn.³⁵ Denne opprustningen kan derfor ha vært var politisk

²⁶ Clark, 2007, s. 51-52

²⁷ Shannon, 2004, s. 13

²⁸ Clark, 2007, s. 42

²⁹ Shennan, 2004, s. 13

³⁰ Mckay, 2018, s. 21

³¹ Ibid, s. 28

³² Shennan, 2004, s. 13

³³ Mckay, 2018, s. 22

³⁴ Ibid, s. 17

³⁵ Shennan, 2004, s. 14

motivert. Ettersom den toårige våpenhvilen med svenskene var på vei ut mot 1643. Brandenburg fikk tilbake noen festningsverk i denne avtalen. Svenskene kan også ha vært motivert til å avtale fred med Brandenburg-Preussen på bakgrunn av utbrudd av krig mellom Danmark og Sverige i 1643.³⁶ Fredrik Vilhelm får en prøvelse i mediering og reelt diplomati når han blir invitert av den svenske regjeringen til å mediere fredsslutningen mellom Sverige og Danmark i 1645 ved freden av Brömsebro. Dette videre styrker kurfyrstens rykte og status.

Westfalen

Fredrik Vilhelm gjorde det klart i 1641 ved møte i Regensburg i 1640-41 at han ville forlate den keiserlige alliansen. Flere av de tyske statene ønsket fred og religiøs reform i det tysk-romerske riket. Fredrik Vilhelm uttrykte han at en eventuell fredsslutning måtte inkludere kalvinister, som ble ekskludert i freden av Augsburg i 1555.³⁷ Forhandlinger for fred startet i 1644 i Westfalen i byene Münster og Osnabrück.³⁸ Dette var en av de største samlingene av europeiske diplomater og ledere på mange hundre år. Forhandlingene tok en stund på bakgrunn av at krigen ikke enda var over. Den siste fasen av trettiårskrigen hadde gått fra å være en tysk borgerkrig til å være en internasjonal affære som ble utspilt på tysk jord.³⁹ Freden i Westfalen er fellesbetegnelsen på de to avtalene som ble underskrevet i Osnabrück og Münster i 1648.⁴⁰

Fredrik Vilhelm la også krav på Pommeren som ble lovet han av tysk-romerske keiseren i 1635. Hans krav var sterkt ettersom han i tillegg var han utvalgt som arving av de pommerske stendene på tross av at det var hovedsakelig lutheransk, mens Fredrik Vilhelm var kalvinist.⁴¹ Sverige ville også ha Pommeren på grunn dens strategiske posisjon på den baltiske kysten, og hadde okkupert området i årene som leder opp til Westfalen. Den eneste måten Brandenburg-Preussen kunne få dette området var med hjelp fra større makter. Forhandlingene startet i 1645 og Fredrik Vilhelm prøvde å legge frem krav på hele Pommeren. Sverige som på dette tidspunktet hadde nylig slått danskene og keiserlige tropper hadde overhånd i disse forhandlingene. Sverige var i tillegg støttet av Frankrike som hadde blitt med i konflikten. Frankrike hadde forespurt om allianse med Brandenburg i 1645. På disse betingelsene skulle Brandenburg bli med i krigen på fransk side, og de ville overgi sin suverenitet og underlegge

³⁶ Shennan, 2004, s. 14

³⁷ Ibid, s. 14

³⁸ Palmer, Colton & Kramer, 2014, s. 142

³⁹ Ibid, s. 142

⁴⁰ Ibid, s. 143

⁴¹ Mckay, 2018, s. 40

seg autoriteten til den franske kongen. I tillegg ble det lovet subsidier og garanti av land. Det oppsto derved uenigheter rundt Pommeren som Frankrikes alliert, Sverige også la krav på.⁴² Uten å motta en eksplisitt garanti av Pommeren brøt forhandlingene sammen, men forholdet mellom disse to statene forble godt.⁴³ Sverige responderte derimot ikke godt for kravene til Fredrik Vilhelm. En svensk utsending skal ha sagt følgende, sitert i *The Great Elector*: «Sweden wants Pomerania as her satisfaction [for participating in the war], and his Electoral Highness ought to realise this and reflect on it, ... since we will not budge.»⁴⁴ Keiseren var heller ikke spesielt fornøyd med Fredrik Vilhelm som hadde brutt sin fars allianse med keiseren. Innen 1646 fikk han råd av sitt riksråd om å gå med på en avtale som gav de deler av Pommeren på da de fryktet et svensk angrep. Han var i utgangspunktet ganske sta og var motvillig til å redusere sine krav. Hans stahet ledet den Habsburgiske representanten til å anklage kurfyrsten for å sabotere fredshandlingene og at han var på egen hånd hvis Sverige angrep.⁴⁵ Han kom med videre krav om kompensasjon for å gi opp sitt krav på den vestlige delen av Pommeren. Han la krav på Magdeburg blant annet og han ønsket en bekreftelse av sine besittelser i Jüllich-Berg i tillegg til områder i Habsburg Schlesien.⁴⁶ Han innså til slutt at han ikke var i en god forhandlingsposisjon og gikk til slutt med på fredsbedingungen. Den endelige avtalen for Brandenburg-Preussen inkluderte den østlige delen av Pommeren. Dette medførte bispedømmet Minden og Halberstadt, men Hohenzollerne måtte vente med å få Magdeburg til den nåværende biskopen døde. Brandenburg-Preussen mottok derimot ingen garanti av det krevde området Jüllich-Berg.⁴⁷

Brandenburg-Preussen kom på mange måter veldig bra ut av denne konflikten. Til tross fra å stort sett hatt en rolle som slagmark under konflikten fikk Brandenburg stor territoriell gevinst. Mye av dette er kreditert til Fredrik Vilhelm.⁴⁸ Hans stahet i forhandlingene og det generelle ønsket om fred mellom de stridende partene sammenfalt på en måte som gikk i Brandenburgs favør. I tillegg til Øst-Pommeren fikk Brandenburg-Preussen videre territorier i vest og Nord-Tyskland. Dette gjorde de til den nest største staten i det tysk-romerske riket etter Habsburgerne. Fredrik Vilhelm var derimot ikke veldig fornøyd med gevinsten. Vest-Pommeren som var gitt til Sverige var rikere og hadde bedre havner. Hans ønske om Vest-

⁴² Mckay 34

⁴³ Ibid, s. 34-35

⁴⁴ Ibid, s. 40

⁴⁵ Ibid, s. 41

⁴⁶ Ibid, s. 41

⁴⁷ Shennan, 2004, s. 18.

⁴⁸ Mckay, 2018, s. 42

Pommeren kom til å bli sentral i hans senere utenrikspolitikk. Brandenburg-Preussen kom seg derimot ikke ut av denne konflikten uskadet. Populasjonen i området Brandenburg hadde sunket til under halvparten i løpet av krigen. Tilsvarende ødeleggelse hadde rammet store deler av Nord-Tyskland.⁴⁹ Freden som til slutt ble undertegnet av alle deltagere i konflikten kom også med store endringer på det tysk-romerske riket, både politisk og religiøst. Betingelsene ved freden i Augsburg i 1555 ble utvidet til å inkludere kalvinister som gav legitimitet til Fredrik Vilhelm som selv var kalvinist. Suvereniteten i imperiet skulle være delt mellom prinser og keiseren og reduserte keiserens mulighet til å blande seg i interne saker. Dette styrket prinsenes makt innenfor deres egne territorier og gjorde det lettere å sentralisere makt rundt prinsene.⁵⁰ Riksdagens rolle i imperiet ble styrket under fredsforholdene. Keiseren måtte nå via riksdagen for alle keiserlige lover, skatter og kriger. De tyske prinsene ønsket ikke å ødelegge imperiet, men ønsket mer selvbestemmelse og reform. Samholdet i det tysk-romerske riket ble ikke fullstendig borte, vi ser flere ganger keiseren samle riket og dets ressurser mot ytre fiender som vi ser i de senere krigene på Balkan mot Ottomanerne.⁵¹

Kukrigen

Fredrik Vilhelm hadde i 1646 giftet seg med prinsesse Louise Henriette av Oranien. Dette som de fleste giftemål mellom adelen på denne tiden var politisk motivert.⁵² Hohenzollerne hadde hatt noen problemer med å sikre arven av territoriene Jülich-Kleve. Disse stammer fra giftemålet mellom Johan Sigismund og Anna av Preussen i 1594. Anna var arvingen til enda en sinnsyk tysk hertug. Dette gav Hohenzollerne et godt krav på hans territorier som var hertugdømmene Jülich, Kleve, Berg og grevskapene Mark og Ravensberg.⁵³ Kleve lå på grensen til de forente Nederlandene og var derfor en naturlig alliert til Brandenburg-Preussen i den vestlige delen av staten. Den tyske hertugen døde i 1609 og aktiverte arven til Brandenburg-Preussen.⁵⁴ Det var mange andre prinser som la krav på Jülich-Berg arven. Den endelige fordelingen gav Brandenburg områdene Kleve, Mark, Ravensberg og Ravenstein,⁵⁵ Han hadde gått til krig over Berg mot slutten av trettiårskrigen i 1646, men ble advart av stormaktene å stoppe angrepet.⁵⁶ Hans rival i denne saken, den katolske greven av Neuberg,

⁴⁹ McKay, 2018, s. 49

⁵⁰ Ibid, s. 44

⁵¹ Ibid, s. 44

⁵² Shennan, 2004, s. 15-16

⁵³ Clark, 2007, s. 10

⁵⁴ Ibid, s. 14

⁵⁵ Ibid, s. 16

⁵⁶ McKay, 2018, s. 38

hadde etterfulgt protestanter i hertugdømmet Berg. Religiøs frihet for protestanter og katolikker var garantert av freden i Westfalen og dette gav Fredrik Vilhelm grunn til å angripe igjen i 1651.⁵⁷ Angrepet er beskrevet som et overraskelsesangrep, men beskyttelse av protestantiske rettigheter ble hans berettigelse av dette angrepet. Hans hær manglet artilleri til å ta viktige befestete byer og møtte ingen hær i strid. Denne konflikten har fått navnet kukrigen eller Kuhkrieg på tysk. Dette har bakgrunn i at hæren til Fredrik Vilhelm klarte bare å konfiskere kveg. Etter det feilete angrepet på Berg i 1651 var ikke kurfyrsten veldig populær. Han møtte både innenriks og utenriks kritikk for å gå til angrep på området. Lokale stender i Kleve protesterte mot handlingene gjort av kurfyrsten. Hans alliert, den nederlandske republikken, kom med henvendelser ovenfor Fredrik Vilhelm om å stoppe aggresjonen. Den siste spikeren i kisten var at den tysk-romerske keiseren advarte at han ville gå inn i krigen på rivalens side om ikke konflikten tok slutt.⁵⁸

Den såkalte kukrigen begynte juni og tok slutt på høsten 1651. Denne konflikten skadet Fredrik Vilhelm sitt internasjonale rykte. Han ble sett på som krigshisser som var villig til å bryte den tyske freden for dynastisk vinning og ble derfor diplomatisk isolert.⁵⁹ Blumenthal, en av Fredrik Vilhelm ministre fortalte han i 1652, sitert i *The Great Elector*: «I know no one, within or outside the Empire, Your Electoral Highness can trust.»⁶⁰

Karl Gustav-krigene

Sveriges nye konge Karl Gustav X var ivrig etter å etterligne Gustav Adolf under trettiårskrigen, han ønsket territoriell ekspansjon i Baltikum.⁶¹ Han gikk til krig mot Polen i 1655. I 1654 hadde Sverige kommet med forespørsel om en allianse i gjengjeld for noen viktige baltiske byer som Sverige kunne angripe fra. Fredrik Vilhelm var motvillig til å godta disse betingelsene ettersom dette satte Preussen i fare. Fredrik Vilhelms minister påpekte i 1655, sitert i *The Great Elector*: «Do we want our throat cut? Prussia is the apple of our eye, the heart of our state.»⁶² Et svensk angrep på Polen ville påvirke Brandenburg-Preussen ettersom hertugdømmet Preussen lå imellom Sverige og Polen. Han skjønnte at Polen var fortapt innen 1655, og opprettet diplomatiske forhandlinger med svenskene igjen. Han ville ha landene på den baltiske kysten mellom Brandenburg og Preussen, den såkalte polske

⁵⁷ Shennan, 2004, s. 19

⁵⁸ Mckay, 2018, s. 81

⁵⁹ Ibid, s. 81

⁶⁰ Ibid, s. 82

⁶¹ Shennan, 2004, s. 20

⁶² Mckay, 2018, s. 85

korridoren. I tillegg mye land fra det som utgjør det moderne Litauen og suverenitet for Preussen. Et veldig ambisiøst forslag som ble nedforhandlet av svenskene som også ønsket kontroll over hæren til Fredrik Vilhelm. Han var veldig motvillig til å overgi kontroll over hæren sin, fordi han forsto at en hær var en viktig kilde for politisk makt. Han hadde også sett hvordan dette skadet hans far under trettiårskrigen hvor han mistet nesten all form for selvbestemmelse med å ikke ha en lojal hær.⁶³ Svenskernes motkrav ville gjøre Brandenburg-Preussen til en vasall til den svenske kronen, som Fredrik Vilhelm ikke ville gå med på. Nederlandsk hjelp ville ikke møte opp før om minst et år, så Brandenburg-Preussen var alene mot Sverige som nettopp hadde seiret mot Polen.⁶⁴ Fredrik Vilhelm og sin hær befestet seg i Königsberg i Preussen og ventet på svensk angrep, dette var et lavpunkt under Fredrik Vilhelm. Alene i 1656 i Königsberg, og omringet av en av Europas sterkeste hærer og generaler, bestemte Fredrik Vilhelm å gå med på betingelsene for den svenske alliansen.⁶⁵ Han hadde ventet i noen måneder med å bestemme seg. Han hadde fortsatt valget å motsette seg svenskene og bli med den polske kongen. Det som utgjorde forskjellen var at han fikk konkrete betingelser av svenskene, mens Polen ikke kom med noe eksplisitt.⁶⁶ Nederland og Polen reagerte negativt på denne alliansen, men Fredrik Vilhelm fikk beholde kontroll over sin hær. I tillegg ble han lovet områdene imellom Brandenburg og Preussen. Han skulle bli med i krigen som en alliert av Sverige. Krigssituasjonen for Sverige hadde forverret seg når vi nærmer oss 1656. Polen var i starten under angrep av flere, men fikk inngått fred med Tsar Alexis og flere grupper av tartarer og kosakker i 1656.⁶⁷ En kombinert svensk-brandenburgsk hær vant en stor militær seier rundt Warszawa i juli 1656. Fredrik Vilhelms hær hadde gjort det bra under slaget, selv om de var underlagt den svenske militærstrukturen og lederskapet. Polen kom seg fra dette tapet samme året og svenskene ble redusert til å okkupere noen få viktige byer i Polen. Svenskene hadde hatt problemer tidligere i krigen med å effektivt okkupere dette store landet. Til tross for å ha vunnet mange slag klarte ikke svenskene å holde på det de hadde okkupert.⁶⁸ Etter et stort tap i oktober samme år måtte Fredrik Vilhelm og svenskene i retrett. Med Königsberg under fare for å bli beleiret, måtte Fredrik Vilhelm true den svenske kongen med å skifte side for å tvinge frem svensk hjelp. Selv om svenskene kom

⁶³ Mckay, 2018, s. 86

⁶⁴ Ibid, s. 87

⁶⁵ Ibid, s. 88

⁶⁶ Ibid, s. 89

⁶⁷ Ibid, s. 89

⁶⁸ Ibid, s. 88

til unnsetning så hadde Brandenburg-Preussen mistet halve hæren sin av sykdom siden slaget ved Warszawa i juni, og var ikke i en spesielt bra posisjon.⁶⁹

Fredrik Vilhelm ville uten tvil unnslippe denne svenske alliansen, men motsatte seg fortsatt henvendelser fra sine ministre. Til og med hans kone ba han om å skifte til den polske siden. Fredrik Vilhelm hadde to motivasjoner for å ikke skifte side helt enda. Han fikk ikke garantert suverenitet over Preussen av Polen, mens Sverige garanterte det. Han ville også ikke svekke svenskene alt for hardt, siden en av betingelsene var også å angripe Sverige. En minister sa følgende om Fredrik Vilhelm sitt syn på å skifte alliert i 1656, sitert i *The Great Elector*:

«...this is not possible, unless he [the Elector] also offers to attack Sweden, which he did not want to do ... since the common interest lay in her preservation.» De katolske landene ville svekke Sverige som en av de mektigste protestantiske statene i maktspillet i Europa.

Brandenburg-Preussen, som en protestantisk stat, ville ikke bidra til å påvirke maktbalansen i katolikkenes favør, spesielt uten bedre betingelser fra Polen.⁷⁰ Forhandlinger for en ny avtale mellom Brandenburg-Preussen og Sverige ble innledet i oktober og november 1656.

Brandenburg fikk et løfte om suverenitet over Preussen. Hans forhandlingsposisjon var for øyeblikket veldig god, ettersom svenskene var i retrett mot Øst-Preussen og hele hæren ville vært isolert og strandet uten Fredrik Vilhelm. 20. november samme år, ble den siste avtalen mellom Sverige og Brandenburg-Preussen underskrevet. Dette var en usikker allianse, og dette var også Karl Gustav X klar over. Han sa selv under forhandlingene, sitert i *The Great Elector*: 'The Elector is too powerful. His ambition, the extent of which I know better than anyone, must be set in bounds. This prince's plans must be checked: unless we watch him, he will become a threat.'⁷¹

Samtidig som denne allianse ble fornyet ble Polen alliert med den tysk-romerske keiseren. Keisermakten var ivrig på å holde svenskene ute av saker på kontinentet.⁷² Denne alliansen var også siktet mot Fredrik Vilhelm. Fredrik Vilhelm spurte Karl Gustav X om å inngå fred med Polen i de siste ukene av 1656. Polakkene var derimot motvillige til å inngå en fred som Fredrik Vilhelm kunne finne seg i. Han skrev følgende i et brev i januar 1657, sitert i *The Great Elector*: 'We now have good hopes of peace, but these people [the Poles] must be brought to reason through force: nothing else works on them.'⁷³ Konflikten eskalerte i 1657

⁶⁹ Mckay, s. 91

⁷⁰ Ibid, s. 92

⁷¹ Ibid, s. 92

⁷² Ibid, s. 93

⁷³ Ibid, s. 93

når Danmark ble med i krigen med å angripe Sverige. Karl Gustav X kom med et tilbud om ny allianse med Frankrike og Sverige mot Danmark, Polen og Habsburgriket. Fredrik Vilhelm svarte ikke på dette umiddelbart siden han forsto han var i en god situasjon og trakk hæren sin tilbake til Preussen. Den svenske hæren forlot Polen for å forsvare hjemlandet og den polske staten var også i en svak posisjon. Begge stridende parter i denne overordnede konflikten ville sikre Brandenburg-Preussen støtte, en svensk utsending sa følgende om situasjonen, sitert i *The Great Elector*: «The Elector has many suitors, like a rich, pretty peasant girl.»⁷⁴ Nå som Sverige var under angrep av en koalisjon var de ikke lenger avhengig av alliansen, og Sverige var ikke i en posisjon til å håndheve alliansen heller. Fredrik Vilhelm startet opp forhandlingene med Polen om en allianse i 1657. Han uttrykte at han var villig til å inngå en allianse med Polen på samme betingelser han hadde med Sverige. Viktigst av disse var suverenitet over hertugdømmet Preussen. Polen sin allianse med keiseren sammenfalt bra med situasjonen. Habsburgkeiseren hadde dynastiske grunner for å svekke Sverige,⁷⁵ men den avgjørende faktoren var keiser Ferdinand III sin død i 1657. Fredrik Vilhelm, som en kurfyrste i det tysk-romerske riket hadde en av de syv stemmene på hvem som skulle bli neste keiser. Habsburgerne var derfor villig til å gi konsesjon i gjengjeld for en stemme på erkehertug Leopold von Habsburg i 1657.⁷⁶ Polen var villig til å gi full suverenitet over Preussen i gjengjeld for Brandenburg-Preussens deltagelse i koalisjonen mot Sverige, denne ble undertegnet i the Treaty of Wehlau (norsk) i 1657.⁷⁷ I den følgende konflikten gjorde koalisjonen gode fremskritt. Fredrik Vilhelm hadde ambisjoner om å få hele Pommeren, som hadde blitt delt mellom Brandenburg og Sverige i freden ved Westfalen.⁷⁸ Innen 1659 var nesten hele Pommeren okkupert av Brandenburg-Preussen. Frankrike som nettopp hadde inngått fred med Spania i november 1659, var nå villig til å opprettholde betingelsene ved freden av Westfalen.⁷⁹ Frankrike kom med en eksplisitt trussel om å invadere de vestlige besittelsene ved Rhinen om ikke Fredrik Vilhelm ga opp sine erobringer i Pommeren. Han var i en mer utsatt posisjon for et fransk angrep enn sine allierte. Polen og den nye keiseren var også lysten på fred, spesielt nå som Frankrike var villig til å bli med. Dette ledet han til å innlede fredsforhandlinger med Sverige, meglet av Frankrike i 1660. Fredrik Vilhelm forsøkte

⁷⁴ Mckay, 2018, s. 95

⁷⁵ Shennan, 2004, s. 21

⁷⁶ Mckay, 2018, s. 96

⁷⁷ Shennan, 2004, s 22

⁷⁸ Ibid, s. 22

⁷⁹ Mckay, 2018, s. 102

å forhandle til seg noen pommerske kystbyer, men Frankrike insisterte på at Sverige ikke skulle miste noe land i Tyskland.⁸⁰

Fredsavtalen i 1660 var slutten av krigen for Brandenburg-Preussen. Fredrik Vilhelm hadde risikert mye i denne konflikten og gått på store finansielle tap under krigen. Ved første øyekast framstår det som at Fredrik Vilhelm hadde fått lite igjen for å risikere så mye. Til tross for at han måtte gi opp sitt dynastiske mål å komme i fullstendig besittelse av Pommeren så fikk han gjennomslag for et annet dynastisk mål.⁸¹ Han var nå en suveren prins i det tysk-romerske riket i likhet med Bayern og Sachsen.⁸² Utenfor den materielle verden fikk han også en god del erfaring på mange felt. Han klarte å bygge opp en hær på størrelse med den svenske under konflikten. Fredrik Vilhelm klarte også å bygge seg et rykte som ambisiøs prins, som ikke var redd for å skifte allianse. Historikeren Leibniz skrev en liten stund senere dette om Fredrik Vilhelm, sitert i *The Great Elector*: «When Sweden was in difficulties in Poland, Brandenburg went in for horse-trading, [saying] I will join the one who gives me the most.»⁸³ Fredrik Vilhelm sin posisjon gav han ikke stort manøvreringsrom, klemte mellom to mulige fiender, og uten kapasitet til å slå en av de alene. Han hadde forstått i løpet av denne konflikten at det lønte seg å ha en stående hær, ikke bare for beskyttelse, men som en politisk brikke, som kunne byttes for det ene eller det andre.

Den fransk-nederlandske krigen

Mot 1667 begynte Fredrik Vilhelm å rette sin oppmerksomhet mot Frankrike og Ludvig XIV. Frankrike hadde invadert spanske Nederland i 1667, og Fredrik Vilhelm fryktet at dette var forløpere til en invasjon av den nederlandske republikken.⁸⁴ Fredrik Vilhelm hadde håpet på å finne allierte for å stoppe Ludvig XIV. England, som den tradisjonelle rivalen av Frankrike, var en god mulighet, det var også den nederlandske republikken. Han var optimistisk til at en samlet koalisjon hadde mulighet til å slå Frankrike. Denne alliansen derimot, foretrakk Sverige som den siste makten i en koalisjon.⁸⁵ Denne avtalen mellom England, Nederland og Sverige ble forhandlet mot slutten 1667, og signert i januar 1668 og skulle tvinge Frankrike til å inngå fred med Spania. Fredrik Vilhelms diplomatiske henvendelser og bekymringer ovenfor Frankrike hadde fått den franske kongens oppmerksomhet. I gjengjeld for Fredrik

⁸⁰ Mckay, 2018, s. 103-104

⁸¹ Shennan, 2004, s. 22

⁸² Mckay, 2018, s. 103

⁸³ Ibid, s. 104

⁸⁴ Ibid, s. 202

⁸⁵ Ibid, s. 203

Vilhelms nøytralitet i konflikten i Nederland skulle Brandenburg-Preussen motta subsidier. Etter en slutt på krigen mellom Frankrike og Spania ønsket Ludvig XIV i 1668 å angripe den nederlandske republikken. Han hadde rekruttert den engelske kongen Karl II og ønsket en tysk alliert på kontinentet. Frankrike var også veldig lysten på å bruke kurfyrstens uenigheter med de nederlandske republikanerne som rettferdiggjøring for et angrep. Dette blir tydelig i en i en diplomatisk melding sendt fra Frankrike til en Brandenburgsk utsending, sitert i *The Great Elector*:

[The king knew] how the gentlemen in The Hague have treated the Elector; that he will not allow them to tread on his [Elector's] toes: if they do, you only need to hint for us to provide very powerful help against any wrong or injury. For God's sake, your master must have his cities in Cleves back [those with Dutch garrisons] and we must try to make the Prince of Orange great.».⁸⁶

Det kom et eksplisitt tilbud om en allianse imot Spanske Nederland når Karl II av Spania skulle dø, som var ventet i nærmeste framtid. Det ble lovet subsidier og territoriell gevinst ved Kleve, i tilfellet krig med Spanske Nederland.⁸⁷ Offisielt så var dette en nøytralitetsavtale,⁸⁸ men en hemmelig del av denne var at han skulle bidra i erobringen.⁸⁹ Denne avtalen ble signert av Fredrik Vilhelm i 1670. Subsidiene var viktige for å kunne opprettholde hans stående hær. Frankrike hadde på dette tidspunktet som endelig å mål å ødelegge den nederlandske republikken. Fredrik Vilhelm var derimot motvillig til å angripe disse nederlenderne. Han så republikken som en viktig protestantisk stat som medvirket til å holde balansen i Europa. Frankrike var veldig ivrige etter å rekruttere Fredrik Vilhelm til et angrep på den nederlandske republikken også. Han prøvde å overtale den franske kongen, men Frankrike var innstilt på krig.⁹⁰ Mot 1671 begynner Ludvig XIV å bli frustrert over Fredrik Vilhelm og hans motvilje til å angripe republikken Nederland, men trodde fortsatt han kunne overtales. Ludvig XIV sa følgende til en brandenburgsk minister høsten 1671, sitert i *The Great Elector*: «I know the Elector's good sense too well to believe he would be rash enough to side with those facing the ultimate fate.».⁹¹ Innen 1672 hadde Frankrike begynt å innlede forhandlinger med Sverige om et angrep, som skulle legge press på kurfyrsten. Han hadde startet å se på Frankrike som en trussel mot protestantisme. Dette ble medvirket av Ludvig

⁸⁶ Mckay, 2018, s. 206

⁸⁷ Ibid, s. 206

⁸⁸ Shennan, 2004, s. 24

⁸⁹ Mckay, 2018, s. 207

⁹⁰ Ibid, s. 208

⁹¹ Ibid, s. 209

XIVs etterfølgelse av hugenotter (navn på franske kalvinister) i Frankrike. Han var også bekymret over fransk erobring, og hvordan dette ville påvirke hans vestlige besittelser i Kleve. Noen av festningene i Kleve, var fortsatt garnisonert, men i praksis okkupert av den nederlandske republikken siden 30årskrigen.⁹² Som vi så tidligere i et sitat så var den franske kongen villig til å hjelpe Fredrik Vilhelm å komme i besittelse av disse festningene som nederlenderne fortsatt okkuperte. Da Fredrik Vilhelm skiftet side, og bestemte seg for å hjelpe nederlenderne istedenfor, fikk han også subsidier, i tillegg til en forsinket evakuering av festningene i Kleve. Til gjengjeld skulle han stille opp med 20 000 soldater.⁹³ Dette sikter til de overordnede ambisjonene til Fredrik Vilhelm om å få fullstendig kontroll av de vestlige besittelsene

Den fransk-nederlandske krig startet i juni 1672. Krigen åpnet med motgang for kurfyrsten og hans allierte. Frankrike hadde okkupert nesten hele Nederland og Kleve innen noen måneder. Kurfyrsten var i gang med å samle hæren sin, men støtte på økonomiske problemer. Den dystre situasjonen motiverte han til å gjøre henvendelser ovenfor den tysk-romerske keiseren og andre tyske prinser. Fredrik Vilhelm fikk underskrevet en avtale med keiser Leopold sent i juni samme år. Keiseren skulle bidra til en felles hær som skulle beskytte det tysk-romerske riket. Denne hæren var ikke klar før september. I tillegg skulle denne hæren beskytte det tysk-romerske rikets grenser etter freden av Westfalen.⁹⁴ Nederland ble uavhengig det tysk-romerske riket i 1648.⁹⁵ Denne hæren var derfor ikke i stand til å hjelpe Nederland. Fredrik Vilhelm trakk seg ut av krigen i 1673. Han skylte på mangelen av nederlandske subsidier og mangel på keiserlig involvering i krigen. En våpenhvile ble undertegnet i april 1673. Hans allierte fordømte dette, men 26 juni skrev han under en fredsavtale hvor han lovet å ikke bistå den franske kongens fiender. Kurfyrsten fikk også viktig finansiell støtte av Frankrike. I tillegg fikk de tilbake okkuperte festninger i Kleve.⁹⁶ Innen september uttrykte kurfyrsten irritasjon rundt franskmennenes manglede utbetalinger.⁹⁷ Han er sitert som følgende i et brev til en minister i *The Great Elector*:

«It is obvious no money will come and that they are playing games with me. So much the better, for if they break their promises, I do not have to keep mine. When Verjus comes to see me, I will tell him straight: the King is trying to get me to conclude further treaties and

⁹² Shennan, 2004, s. 10

⁹³ Ibid, s. 25

⁹⁴ Mckay, 2018, s. 212

⁹⁵ Palmer, Colton & Kramer, 2014, s. 143

⁹⁶ Mckay, 2018, s. 214

⁹⁷ Shennan, 2004, s. 25

offering me large sums, even though he cannot pay the little promised ... this is ... chicanery ... [and] I will act accordingly.».⁹⁸

Mot inngangen av 1674 var det klart for de fleste at Fredrik Vilhelm ønsket å skifte side igjen mot Frankrike. Dette fordi krigssituasjonen hadde utviklet seg til en krig mot Frankrike. Han ville gjerne bli med i denne krigen mot Frankrike, men insisterte på at de utbetalte subsidiene fra nederlenderne skulle bli utbetalt. Keiseren var motvillig til å inkludere kurfyrsten først, ettersom han følte han var en farlig opportunist som ofte skiftet side.⁹⁹ Dette viser seg å ha vært fornuftig tenkt ettersom Fredrik Vilhelm skrev følgene i et brev til en minister 14 mai, 1674, sitert i *The Great Elector*: If the negotiation with Holland fails, we will have to deal with France.¹⁰⁰ Fredrik Vilhelm forpliktet seg derimot til keiseren og nederlenderne i 1674. Dette skjedde samtidig som Sverige gikk inn i konflikten på fransk side i 1674. Sverige startet sin innsats i krigen med å invadere Brandenburg i 1674.¹⁰¹ Fredrik Vilhelm likte denne utviklingen. Han var veldig lysten på revansj mot Sverige, i tillegg gav dette han en ny mulighet å ta den resterende delen av Pommeren fra Sverige.¹⁰² Etter en stor militær seier over en svensk hær, som han personlig tok del i, fikk han tilnavnet den store kurfyrsten eller Der Große Kurfürst på originalspråket, tysk. Slaget var det første slaget Brandenburg-Preussen hadde vunnet uten internasjonal hjelp.¹⁰³ Etter å ha slått svenskene forpliktet han sin hær til andre slag mot Frankrike sammen med koalisjonen. Mot 1677-78 begynner Nederlenderne og Spania, som var med i denne konflikten mot Frankrike, å bli klare for fred. En betingelse som nederlenderne, spanjolene og franskmennene ble enige om, var at Sverige skulle ikke miste noen territorium i Tyskland.¹⁰⁴ Fredrik Vilhelm prøvde desperat å få til bedre betingelser, med mange henvendelser ovenfor Frankrike. Han gjorde alt han kunne for å beholde Pommeren. Han tilbud å skifte side igjen, for at Frankrike skulle slippe svenskene som alliansepartner. Han prøvde også å bytte de vestlige besittelsene i Kleve mot Vest-Pommeren, men svenskene motsatte seg dette forslaget. Mot 1679 begynner Frankrike å bli utålmodig. Fredrik Vilhelm proklamerte, sitert i *The Great Elector*: «We are resolved to wait for the extrema and face the consequences rather than agree to such conditions.».¹⁰⁵ Frankrike sendte 30 000 mann mot grevskapet Mark og de andre vestlige besittelsene til kurfyrsten i

⁹⁸ Mckay, 2018, s. 216

⁹⁹ Ibid, s. 216-217

¹⁰⁰ Ibid, s. 217

¹⁰¹ Shennan, 2004, s. 25

¹⁰² Mckay, 2018, s. 219

¹⁰³ Ibid, s. 220-222

¹⁰⁴ Ibid, s. 224-225

¹⁰⁵ Ibid, s. 227

1679. Da skjønnte Fredrik Vilhelm at det var over, ettersom han ikke var i stand til å møte denne styrken alene.

Freden ved Saint Germain ble underskrevet i juni 1679. Han måtte gi opp sine erobringer i Pommeren til Sverige. Han fikk tilbake festningene i Kleve som hadde plaget ham i mange tiår, men dette var en mild kompensasjon. Han mottok også penger fra Frankrike som kompensasjon.¹⁰⁶ Alt i alt så var dette en mislykket affære for Fredrik Vilhelm. Han hadde risikert mye for landet nok en gang. For en andre gang så måtte han evakuere den vestlige delen av Pommeren. Det kan også tenkes at den diplomatiske oppførselen til Fredrik Vilhelm i henhold til allianser og avtaler svekket hans evne til å ha skikkelig allierte som kunne støtte han mot Frankrike.

Administrasjon

Det tysk-romerske riket ble rasert på alle kanter og av nesten alle deltagere under trettiårskrigen. Den tyske populasjonen skal ha sunket med en tredel under konflikten. Brandenburg som var et spesielt utsatt området under konflikten, mistet halvparten.¹⁰⁷ Dette var ikke nødvendigvis resultatet av slag stått på dennes jord, men transporten av tropper gjennom områder i flere tiår, med en varierende grad av disiplin. Ikke nok med ødeleggelsen av hans land, så var det også fremdeles problemer med å effektivt forvalte det spredte Hohenzollern-territoriet. I dette kapittelet vil det bli satt søkelys på administrative tiltak, gjort av Fredrik Vilhelm for styrke hans nasjon. Dette vil bli gjort ved å se på noen hendelser i forhold til hans relasjon til de forskjellige stendene. De kom fra forskjellige religioner og folkegrupper i ulike deler av Europa. Det vil bli sett på delegeringen av makt til riksråd og til forskjellige ministre. Det vil bli sett på hans skattepolitikk og måten staten tjente opp pengene til å opprettholde en hær.

Stendene og kontroll i Preussen

Kurfyrsten hadde gode relasjoner med de prøyssiske stendene i starten av sin regjeringstid, men dette tok slutt ved inngangen av Karl Gustav-krigene i 1655.¹⁰⁸ De lokale forsamlingene i Preussen hadde nytt stor kontroll ved inngangen av hans regjeringstid. De hadde et robust representativt system som hadde gode forbindelser med den polske kongen. Lokale adelsmenn eide rundt 40% av landet i Preussen på 1640-tallet. I tilfelle uenigheter med

¹⁰⁶ McKay, 2018, s. 227

¹⁰⁷ Ibid, s. 48

¹⁰⁸ Shennan, s. 33

hertugen av Preussen kunne stendene gå til den polske kongen som var den føydale overherren til Fredrik Vilhelm på starten av hans regjeringstid.¹⁰⁹ Fredrik hadde i utgangspunktet vært ganske passiv i sine krav om skatter og avgifter i Preussen. Ved inngangen til 1655 var det klart at en krig imellom Sverige og Polen var rett rundt hjørnet. Fredrik Vilhelm samlet de prøyssiske stendene i 1655, og ville starte innsamling av skatter til den kommende konflikten.¹¹⁰ Den bevilgede mengden penger og ressurser var ikke tilstrekkelig til å forsvare hertugdømmet. Fredrik Vilhelm fikk hjelp av krigskommissæren, Johann von Wallenrodt. Som krigskommissær klarte han å mobilisere krigskommisjonen som gikk rundt stendene for å samle ressurser og skatter i Preussen. Disse innsamlingene kom i tillegg til raid begått av svensker, polakker og russere i samme området. Det er tydelig at Fredrik Vilhelm var mer opptatt av å få suverenitet fra Polen enn å bistå sin befolkning. Han var lovet suverenitet i Preussen av den polske kongen i 1657.¹¹¹ I 1657 utstedte Fredrik Vilhelm en slektning, Boguslaw Radziwiłł, som stattholder av Preussen i hans navn. Det var ment at de lokale stendene måtte forholde seg til stattholderen, og han hadde kontroll over troppene i hertugdømmet. Dette ble møtt med protester i Preussen, men hærens tilstedeværelse stoppet befolkningen fra å kunne gjøre noe med det. Stendene var opprørt over dette, og representanter er sitert i *The Great Elector*: «When we think back and consider the happy situation for our forefathers, who lived in true peace and secure freedom... we [now] have only a mere shadow of that old happiness.»¹¹²

Etter Brandenburg-Preussens utgang av Karl Gustav-krigene i 1660 ønsket Fredrik Vilhelm å få godkjent sin suverenitet over Preussen av de prøyssiske stendene. Fredrik Vilhelm hadde få venner i Preussen etter tidligere inngrep. I 1660 kom Fredrik Vilhelm med ytterlige krav om betaling for troppene sine i Preussen. Han gjorde dette uten å samle stendene og dette ødela relasjonene videre. Fredrik Vilhelm klaget over motstanden, og er sitert som følgende i *The Great Elector*: «When there is a diet in Prussia, I am unlucky that my own servants cause me the most opposition.»¹¹³ I 1661 ble det innledet et stendermøte i Königsberg, som skulle vare et helt år. Fredrik Vilhelm ville oppnå bekreftelse som hertug av Preussen, men opinionen var ikke god i Preussen på daværende tidspunkt.¹¹⁴ Stendene motsatte seg hans overherredømme

¹⁰⁹ Mckay, 2018, s. 23-24

¹¹⁰ Ibid, s. 133

¹¹¹ Ibid, s. 134

¹¹² Ibid, s. 134

¹¹³ Ibid, s. 135

¹¹⁴ Ibid, s. 136

på grunnlag av at overherredømmet til den polske kongen stammet fra en gjensidig avtale. Den polske kongen ble invitert til å megle mellom stendene og Fredrik Vilhelm. Forhandlingene fortsatte å gå dårlig, og de to partene var et stykke fra hverandre. Stendene krevde blant annet at kurfyrsten ikke kunne inngå allianser på vegne av hertugdømmet uten å forholde seg til de forskjellige forsamlingene.¹¹⁵ Frustrert over manglende fremgang i forhandlingene skrev Fredrik Vilhelm i februar 1662, sitert i *The Great Elector*: «I have never considered taking away the Prussian's liberties, but...they have claimed and usurped things ... not part of their liberties ... The Estates must [take] the oath of homage ... and if this is not done, they must be forced to it.»¹¹⁶ Junkerne som eide mesteparten av landet utenfor byene begynte å bevege seg i retning av å anerkjenne Fredrik Vilhelm som suveren hertug av Preussen innen våren 1662. Borgerskapet i Königsberg spesielt, ble opprørt over dette og fortsatte sin motstand. Dette ledet Fredrik Vilhelm til å beordre stattholderen og andre ministre ut av byen, og marsjerte mot Königsberg med en hær på 2 000 mann. Lederen av borgerskapet og motstanden i Königsberg ble fanget og fengslet fram til sin død 16 år senere.¹¹⁷ Han brukte den følgende tiden på å få alle de forskjellige stendene på sin side. Innen mai 1663 hadde han kommet til enighet med stendene. De skulle beholde alle rettigheter som ikke inntrengte på kurfyrsten autoritet. Hvert tredje år skulle stendene møte kurfyrsten for å bli enige om skatter for krig og vedlikehold av hær. En smart klausul som i praksis annullerte store deler av avtalen ble laget av kurfyrsten, der skatt til krig kunne bli innsamlet uten å gå via stendene, i et nødstilfelle. I tillegg ble posisjonen som stattholder i Preussen bekreftet, noe som hevet stattholderen over de lokale forsamlingene. Han oppnådde også sitt overordnede mål om å bli anerkjent som hertug av Preussen.¹¹⁸ Innen 1680, mot slutten av Fredrik Vilhelms regjeringstid, var kontrollen av Preussen konsolidert. Kongemakten under Fredrik Vilhelm var ikke nødvendigvis like sentralisert som hans etterkommers. Men, med en stående hær plassert i hertugdømmet, kontrollert av kongemakten fra Berlin, og Krigskommissariatet med kontroll over skattene og skatteinnkrevingen, forble Preussen under kontroll. Junkerne, den landeiende delen av de prøyssiske stendene mistet kanskje noen form for politisk makt, men de hadde fortsatt overherredømmet over majoriteten av undersåttene til Fredrik Vilhelm.¹¹⁹

¹¹⁵ Mckay, 2018, s. 137

¹¹⁶ Ibid, s. 137

¹¹⁷ Ibid, s. 138

¹¹⁸ Ibid, s. 139

¹¹⁹ Ibid, s. 143-44

Kleve-Mark

Tidligere i denne teksten har det blitt gjort referanser til Kleve. Kleve er hertugdømmet som var en del av arven til Anna av Preussen fra tidlig 1600-tallet. Det oppsto mange problemer rundt dette området. Arven ble utfordret av andre etterkommere og dette endte i en deling av arven. Dette endte med at Brandenburg-Preussen fikk hertugdømmet Kleve, grevskapet Mark og Ravensburg (heretter vil Kleves-Mark bli brukt som en fellesbetegnelse på alle disse områdene) som var plassert i grenseområdet med de forente Nederlandene ved Rhinen. Kurfyrsten ønsket tidlig i sin regjeringstid å få kontroll på ressursene til Kleve-Mark mot slutten av trettiårskrigen. I tillegg hadde han flere forsøk på opportunistisk overtagelse av det nærliggende området Berg, som var tidligere en del av den opprinnelige arven. Dette ledet han til å angripe området i 1646 og 1651. Begge gangene endte det i katastrofe og ydmykelse for kurfyrsten.

Forholdet mellom kurfyrsten og de lokale stendene i disse områdene var ofte en kilde til konflikt. Denne konflikten hadde ofte grunnlag i skatter ilagt av kurfyrsten. Disse kommer gjerne i kontekst krig og betaling av soldater.¹²⁰ De første uenighetene kom rundt kurfyrstens invasjon av Berg i 1646, uten å forholde seg til stendene i Kleve-Mark. Det var en del av rettighetene til Kleve-Mark at de var frie fra all form for skatter og avgifter, med mindre dette ble godkjent på en forsamling. Kurfyrsten krevde penger fra stendene for sine stasjonerte tropper i området. Fredrik Vilhelm truet med følgende, sitert i *Essays in German History*: «If the Estates did not furnish the means for their maintenance, he must permit the occurrence of disorder and military executions.»¹²¹ Dette var en eksplisitt trussel om vold om ikke stendene betalte kostnadene. Stendene hadde derimot gode koblinger enda til den nederlandske republikken. Dette resulterte i krav om tilbaketrekning av troppen i Kleve-Mark og forbød militær intervensjon på befolkningen.¹²² Dette resulterte i at Brandenburg-Preussen ikke var i en posisjon til å skattlegge de rike delene av Kleve-Mark, ettersom disse var nært de nederlandske garnisonene. Disse hadde forblitt i noen viktige Kleve-Mark grensebyer siden 1629 under trettiårskrigen og var under en slags okkupasjon.¹²³

Ved invasjonen av Berg i 1651 i den såkalte kukrigen ble det igjen problemer med Kleve-Mark stendene. Denne gangen klagde de ikke bare til nederlenderne, men til den tysk-

¹²⁰ Carsten, 1985, s. 81

¹²¹ Ibid, s. 82

¹²² Ibid, s. 83

¹²³ Ibid, s. 81

romerske keiseren. Trussel om keiserlig involvering var nok til å lede Fredrik Vilhelm til å søke fred. Dette forbedret derimot ikke forholdet mellom Kleve-Mark-stendene og kurfyrsten. I 1654 beordret Fredrik Vilhelm en arrestasjon av stenderlederne for deres utenlandske aktiviteter. Uenigheten blusset opp igjen ved inngangen av Karl Gustav-krigene i 1655-1660.¹²⁴ Kleve og andre byer forhørte seg med republikken Nederland om å komme med tropper for å beskyttelse ved inngangen til denne konflikten. De ville beskytte seg selv fra både internasjonale tropper og Brandenburg-Preussen. Denne gangen var de motvillige til å gi støtte, dette har bakgrunn i at Fredrik Vilhelm i 1655 var i gang med å innlede en allianse med den nederlandske republikken. Selv om de var motvillig til å alliere seg med Fredrik Vilhelm, på bakgrunn av hans relasjon til huset Oranien, så endte de opp med å støtte Fredrik Vilhelm. Prioriteringen til Nederlenderne hadde endret seg, de fryktet svensk overtagelse av Baltikum og at dette ville påvirke handelen deres. Lieuwe van Aitzema, representanten for Kleve-Mark stendene sa følgende om nederlendernes valg i å støtte Brandenburg-Preussen, sitert i *Essays in German History*: «The alliance is soley the work of Amsterdam, Amsterdam wishes to keep the domination of trade to itself alone, for it fears that, if Sweden were to make itself the master of Prussia, trade would be opened freely to other and Holland would suffer.»¹²⁵ I en forhandling med stendene i 1660-61, klarte Fredrik Vilhelm å inngå en avtale. Stendene fikk beholde sin rett til å samles og stemme på skatter, men de gav opp sin rett til å forhandle med utenlandske makter.¹²⁶ Relasjonene mellom Kleve-Mark-stendene og nederlenderne fortsatte å forverre seg etter Karl Gustav-krigene. Under den fransk-nederlandske krigen ble garnisonene endelig evakuert, noe som var en seier for Fredrik Vilhelm. Årene som fulgte den nederlandske evakueringen av disse byene markerte økonomisk nedgang for området. Dette skyldtes reduserte bånd til nederlenderne og høyere skatter som Fredrik Vilhelm nå kunne tvinge fram uten at noen utenlandske krefter blandet seg.¹²⁷ Fredrik Vilhelm sitt grep på Kleve-Mark ble videre styrket når han inngikk en avtale med hans rival i Jülich-Kleve-arven fra tidligere i 1666, som konsoliderte hans kontroll over området.¹²⁸

Skatt og finanser

Ambisjonene til Fredrik Vilhelm samsvarte ikke med ressursgrunlaget i hans territorier. Hoveddelen av hans inntekter kom i form av fortjenester på land han eide. Han var en stor

¹²⁴ Carsten, 1985, s. 85-86

¹²⁵ Ibid, s. 88

¹²⁶ Shennan, 2004, s. 33

¹²⁷ Carsten, 1985, s. 88

¹²⁸ Mckay, 2018, s. 132

landeier i både Brandenburg og Preussen, hvor han eide sirka 33% av Brandenburg og halve Preussen.¹²⁹ I tillegg kom det inntekter i form av toll, bergverk og monopoler. Administrasjon av disse territoriene og dets finanser ble opprinnelig gjort via komiteer i 1650, men dette hadde skuffende resultat.¹³⁰ Fra 1655 ble disse oppgavene gitt til en minister og de hadde som regel titler som Kammerdirektor, Kammerpræsident eller Hofkammerpræsident. Fredrik Vilhelm innsatte dyktige administratorer i disse posisjonene i sitt domene. Raban von Canstein ble utnevnt til Kammerpræsident i Brandenburg i 1655. I løpet av sin tid som kammerpresident, som det heter på norsk, klarte han å femdoble inntektene til staten i Brandenburg. Dette ble oppnådd ved å innhente skatt i kontanter i motsetning til å bytte goder, og en tettere oversikt og dokumentering av finansene. Fredrik Vilhelm prøvde å innføre von Cansteins metoder andre steder i staten innen 1663. Dette gav Fredrik Vilhelm for første gang en sentralisert finansiell administrasjon.¹³¹

De personlige besittelsene og tollinntektene fra handelen der har alltid vært hovedkilden til inntekt for Fredrik Vilhelm. Han hadde også, som vi har sett på, problemer med å effektivt skatte de forskjellige stendene i de forskjellige områdene under hans kontroll. Skatt måtte bli gjort på en annen måte i slike tilfeller. Skatt ble innhentet basert på den politiske makten til de forskjellige stendene istedenfor de faktiske inntektene til området. Dette resulterte i at i Kleve-Mark ble bøndene skattet hardest, siden byene sto politisk sterkt. Det motsatte var situasjonen i Brandenburg, hvor borgerskapet sto svakt. Derfor ble hovedtrykket for skatt gjort på byene, mens de politiske sterke junkerne ble fritatt.¹³² Det høye skattetrykket på 1660-tallet, etter at Fredrik Vilhelm i praksis hadde utslettet stendenes motstand, ble legitimert som følgende, sitert i 1666 i *The Great Elector*: «The burden of taxation in the present circumstances is unavoidable ... for our safety and welfare.»¹³³ Selv om situasjonen på 1660-tallet var en stor forbedring inntektsmessig, så måtte kurfyrsten gjennom stendenes administrative apparat for å samle skatter. Dette ledet han til å opprette Generalkrigskommissariatet, som vi skal se på i neste kapittel, for å få fullstendig kontroll over skatteapparatet og gå rundt stendene.

Militær

¹²⁹ Clark, 2007, s. 61

¹³⁰ Mckay, 2018, s. 159

¹³¹ Ibid, s. 159

¹³² Ibid, s. 161

¹³³ Ibid, s. 130

Det prøyssiske militæret er trolig den mest kjente institusjonen den senere stormakten Preussen hadde. I løpet av trettiårskrigen ville Fredrik Vilhelm forstå den politiske makten det å ha en stående hær gav en stat. Etter freden ved Westfalen ble det et fokus fra Fredrik Vilhelm sin side på å bygge ut militæret, og gjøre det og dets interesser til hovedfokuset for staten. Kurfyrsten overså forandringen fra den første stående hæren på 5 500 mann i 1644, til en stående hær på 30 000 i fredstid ved sin død.¹³⁴ I dette kapittelet vil det bli sett på militæret og dets utbyggelse under Fredrik Vilhelm. Vi skal se på generalkrigskommissariatet, som ble sentral for å støtte en økende hær. Vi skal se på overgangen til en gradvis integrering av militæret i administrasjonen i Brandenburg-Preussen. Til slutt kommer det et søkelys på militærreformer, trening og militærlov, som ble iverksatt under kurfyrsten.

Generalkrigskommissariat og militæradministrasjon

Fredrik Vilhelms økning av statsinntekter i den siste halvdel av hans regjeringstid vokste mye på grunn av den nye institusjonen generalkrigskommissariatet. Denne var i stor grad basert på administrasjonen til Ludvig XIV, som kombinerte finans, økonomi og militæradministrasjon.¹³⁵ Institusjonen har bakgrunn i Karl Gustav-krigene som begynte i 1655, hvor vi ser at ministre, som forberedelse til en fremtidig konflikt, gradvis skifter ansvaret for oversikt over hæren fra kongsrådet (Privy council) over til det nye generalkrigskommissariatet. Grev Waldeck kom med et konkret forslag om et permanent krigsråd i 1655. Dette rådet skulle være ansvarlig for organisering, vedlikehold og logistisk støtte til hæren. I tillegg så skulle dette rådet være ansvarlig for å innsamle og utdele penger til hæren. Denne posisjonen eksisterte parallelt med en øverstkommandør av hæren. Denne posisjonen hadde ikke militære plikter annet enn at den var ansvarlig for å hæren fungerte. Den første generalkrigskommissæren var Klaus Ernst von Platen, en adelsmann som var tidligere i kongsrådet. Han var opprinnelig utnevnt til å gjøre disse pliktene bare for Brandenburg, så det eksisterte en minster for Preussen og Kleve som var under han.¹³⁶ Med Fredrik Vilhelms tillatelse frigjorde von Platen generalkrigskommissariatet fra kongsrådet og hærens autoritet. Von Platen gjorde mye godt arbeid for å samkjøre statens finans- og militæradministrasjon. Han var ansvarlig for å hyre kommandører, soldater og sette opp systemet så de ble betalt i tide. Mye av æren for at den brandenburgske hæren presterte bedre i Karl Gustav-krigene enn tidligere i kurfyrstens regjeringstid, er gitt dette systemet og dets

¹³⁴ Shennan, 2004, s. 29

¹³⁵ Clark, 2007, s. 86

¹³⁶ Mckay, 2018, s. 165

effekt på militæradministrasjonen. En generalkrigskommissær kombinerte posisjonen av stabssjef i militæret og krigs- og finansminister.¹³⁷

Etter Karl Gustav-krigene var slutt i 1660, ble posisjonen redusert i fredstid. Von Platen ga seg i 1667, og hans erstatter fikk en litt annen tittel i krigsråd, eller Kriegsrat på tysk. Posisjonen ble igjen forandret ved begynnelsen av den fransk-nederlandske krig i 1672, men posisjonen som generalkrigskommissariat ble først gjenopprettet i 1675. Den nye generalkrigskommissæren, Bodo von Gladebeck, opprettet i 1674 en felles krigskasse for hele hæren. Denne skulle bidra til å sentralisere innsamlingen av skatt i alle Fredrik Vilhelms territorier. Gladbeck ble erstattet i 1679 med Joachim von Grumpkow, som beholdte stillingen til 1690. Posisjonen som generalkrigskommissær var kommet for å bli en permanent stilling.

Generalkrigskommissæren hadde på dette tidspunktet autoritet som overgikk kongsrådet og kunne operere uavhengig av det. Det var under Grumbkow vi ser denne institusjonen ta fullstendig kontroll over skatteverket. Tradisjonelt så hadde skatter og avgifter blitt samlet av kreiskommisare i fredstid, som blir oversatt til distrikskommisjonærer. Disse tjenestemennene var ofte representanter fra stendene og tenderte å beskytte sine egne lokalmiljø fra for hardt skattetrykk. Von Grumbkov forandret dette systemet og tok direkte kontroll over disse funksjonene. Dette nye byråkratiet under generalkrigskommissæren ble gradvis mer militarisert i form av å bli gitt flere militærrelaterte oppgaver. Alt dette tyder på militarisering av staten. Vi ser militærutgiftene nå opptil to tredeler av inntektene til Fredrik Vilhelm i hans levetid. Dette systemet var ikke akseptert like godt i alle delene av Fredrik Vilhelms land. Vi ser dette ved at stedene i Kleve-Mark motsetter seg den lokale generalkrigskommissæren. Ved å frigjøre generalkrigskommissariatet fra kongsrådet og andre restriksjoner på dens autoritet, etablerte Fredrik Vilhelm institusjoner som kom til å bidra til å sentralisere staten videre de neste årene.¹³⁸

Utbyggelse og trening av militæret

Militæret er en sentral institusjon i utviklingen av Brandenburg-Preussen. Selv om kvaliteten på hæren til Fredrik Vilhelm og hans etterkommers differerte kraftig, så er prosessene startet under Fredrik Vilhelm viktige for den militære utviklingen av Brandenburg-Preussen.¹³⁹ Noe av det første Fredrik Vilhelm hadde gjort som kurfyrste var å kvitte seg med sin fars

¹³⁷ Mckay, 2018, s. 166

¹³⁸ Ibid, s. 166-167

¹³⁹ Ibid, s. 169

udisiplinerte hær. Denne hæren hadde flere inngrep på lokalbefolkningen som de skulle beskytte, og er rapportert å ha gjort verre inngrep enn fienden.¹⁴⁰ Problemet med å gjøre dette var at den svekket Brandenburg-Preussens politiske handlerom. Uten en hær så kunne de store maktene bare ignorere Fredrik Vilhelms om de ønsket. Han forsøkte å danne en hær med menn fra Kleve, men vi ser denne hærens prestasjoner i Berg i 1646 og 1651, hvor denne hærens lave kvalitet blir tydelig.¹⁴¹ Mot 1655 og Karl Gustav-krigene får Fredrik bevilget mye mer penger til en hær. Innen november samme år ser vi Brandenburg-Preussen danne en hær på 30 000 mann totalt.

Fredrik Vilhelm var ofte med på felttog i krigene hans nasjon tok del i, men han var sjeldent den øverstkommanderende. Selv om han ikke nødvendigvis var et militærgeni så var Fredrik Vilhelm god på å velge ut mennesker som var flinkere enn han. På 1650-tallet var det ikke en mangel på hærførere med erfaring fra trettiårskrigen. Den viktigste av disse var Georg Derfflinger. Han er kreditert med å forbedre hæren til Fredrik Vilhelm betraktelig, med sin trening av soldater og taktikker.¹⁴² I tillegg så adopterte Fredrik Vilhelm og kopierte mye av det svenske militæret. Sverige og Brandenburg-Preussen hadde kriget mye mot hverandre på 1600-tallet og over tid begynte Brandenburg-Preussen å adoptere det de så hos svenskene. Det svenske militæret selv hadde basert seg på Maurice av Oranien, fra sent på 1500-tallet og det nederlandske opprøret.¹⁴³ Formasjoner og hvordan gruppering ble satt opp ble inkorporert av Brandenburg-Preussen. Kopieringen blir veldig tydelig når vi ser på militærloven. Fredrik Vilhelms krigsartikler fra 1656 er nesten en eksakt kopi av de svenske artiklene av 1632. De svenske artiklene i seg selv var også kraftig inspirert av en lignende nederlandsk artikkel fra 1590. Utviklingen av militærlov i seg selv er en form for sentralisering på staten sin side. Ved å inkorporere militæret under statlig kontroll og ha et lovverk for hvordan denne skal styres og oppføre seg. I lys av dette kan dette militære lovverket minne om statsbygging, ved å lage felles regler for en felles institusjon i staten og et lovverk for hvordan denne skal være i relasjon til fyrsten.¹⁴⁴ Den senere prøyssiske stormakten skal også ha fulgt i svensk militærorganisasjon sine spor. Men denne tradisjonen med å kopiere svensker startet under Fredrik Vilhelm. Denne overføringen av militærkunnskap skjedde ofte ved at Brandenburg-Preussen hyrer militæroffiserer som tidligere har vært i tjeneste for svenskene. Derfflinger,

¹⁴⁰ Clark, 2007, s. 34-35

¹⁴¹ Mckay, 2018, s. 169

¹⁴² Ibid, s. 169

¹⁴³ Riches, 2005, s. 351

¹⁴⁴ Ibid, s. 352-354

generalen som var viktig i å trene troppene til Fredrik Vilhelm under Karl Gustav-krigene, hadde tidligere vært under svensk tjeneste.¹⁴⁵

Fredrik Vilhelm i perspektiv

I dette kapittelet vil vi sette Fredrik Vilhelm og hans handlinger i perspektiv. Dette vil bli gjort med å sette Fredrik Vilhelm mot en person som tradisjonelt er gitt en viktig rolle i den prøyssiske statens historie. Fredrik II, konge av Preussen med tilnavnet den store, som tilsier hans prominens, er en viktig figur i Preussens rolle i det europeiske bildet. Mange Hohenzollern fyrster er kreditert med å videreføre arbeidet til Fredrik Vilhelm, paralleller er også dratt til hans barnebarn, Fredrik Vilhelm I, konge i Preussen. Han fortsatte og intensiverte sin farfars arbeid, med å sentralisere organiseringen av staten.¹⁴⁶ Det var derimot Fredrik den store som var konge da Preussen ble hevet til stormakt. Leopold von Ranke er sitert som følgende i *Frederick The Great: King of Prussia*:

«If one could establish as a definition of a great power that it must be able to maintain itself against all others, even when they are united, then Frederick had raised Prussia to that position. For the first time since the days of the Saxon emperors and Henry the Lion [1129–95] a self-sufficient power was found in northern Germany, needing no alliance, dependent only upon itself.»¹⁴⁷

Fredrik den store (Heretter referert til som Fredrik II), er kjent som en av Preussens mest kjente konger. Han etterfulgte sin far Fredrik Vilhelm I som konge av Preussen i 1740. (trenger kilde) Den kanskje viktigste bragden Fredrik II er kjent for, er å erobre området Schlesien fra Østerrike. Erobringen av dette området er kreditert ved å ha permanent forandret det politiske bildet i Europa, og hevet Preussen til stormaktspolitikk.¹⁴⁸ Schlesien var det rikeste habsburgske området og var derfor veldig attraktivt for erobring. Han bestemte seg nesten umiddelbart til å gå til krig, kun noen få dager etter Karl IIs død. Hans far hadde etterlatt han en stående hær på 80000 mann, godt trent og disiplinert som umiddelbart klare for kamp.¹⁴⁹ Fredrik II manøvrerte først Preussen til en seier i den første Schlesiske krig fra 1740-1742, med flere notable militære seire.¹⁵⁰ En andre krig om Schlesien bekreftet Preussen overherredømme og kontroll over området i 1744-1745.¹⁵¹ Han er beskrevet som følgende

¹⁴⁵ Riches, 2005, s. 357-358

¹⁴⁶ Clark, 2007, s. 87

¹⁴⁷ Blanning, 2016, s. 260

¹⁴⁸ Clark, 2007, s. 183

¹⁴⁹ Ibid, s. 190-193

¹⁵⁰ Ibid, s. 195-196

¹⁵¹ Ibid, s. 194

under disse krigene, sitert i *Frederick the Great: A Military History*: «Frederick displayed the diplomatic virtuosity of a riverboat gambler, making and brogating treaties, concluding and abandoning alliances, with breathtaking audacity.»¹⁵² Ikke ulikt Fredrik Vilhelm som også var en tilhenger av Schaukelpolitik, som vi var inne på tidligere. Disse seirene i konfliktene ledet stormaktene til å angripe Preussen i koalisjon bestående av, Frankrike, Russland og Østerrike i 1756 som kulminerte i syvårskrigen.¹⁵³ Fredrik II gikk derimot på store tap under denne krigen, men heldige omstendigheter resulterte i at Preussen kom ikke bare helskinnet ut av denne konflikten, men med Schlesien.¹⁵⁴ Det var reelle konsekvenser ved tap i denne konflikten, staten selv sto på spill.¹⁵⁵ Ikke ulikt Fredrik Vilhelm er han kreditert ved å heve statens posisjon på det europeiske bildet. Begge ledet staten igjennom store konflikter med store konsekvenser ved tap. De opplevde intervensjon av stormakter i konflikter de tok del i, men bare Fredrik II hadde hæren og ressursene til å stå opp mot dem. Den politiske posisjonen til Fredrik II var sterkere enn Fredrik Vilhelms, vi kan se dette ved at Fredrik Vilhelm sliter ved å holde på sine erobringer ved at Frankrike blander seg. Fredrik II derimot, hadde militæret og den politiske posisjonen til å stå imot Frankrike. Men det faktumet at staten var i en posisjon til å gjøre dette, videre understreker Fredrik Vilhelms arbeid.

Fredrik II fortsatte i sporene til tidligere prøyssiske fyrster ved å videre sentralisere staten rundt kongemakten. Han er sitert som følgende i *Frederick the Great: King of Prussia*: «So long as God gives me breath, I shall assert my rule like a despot.»¹⁵⁶ Under Fredrik II ble utbyggelse av hæren og hvordan den skulle finansieres fortsatt en prioritering. Fortsatt under Fredrik II ser vi det administrative systemet fortsatt fungere stor grad for å vedlikeholde militæret.¹⁵⁷ Dette administrative systemet som gav hæren tilgang på alt staten kunne by på, har definitivt opprinnelse under Fredrik Vilhelm. Han oppretter blant annet generalkrigskommissariatet, en institusjon som skulle sentralisere statens finansielle potensial rundt hæren og dens behov. Denne institusjonen blir i stor grad videreutviklet av Fredrik Vilhelm I, konge av Preussen,¹⁵⁸ men den oppfattes som sentral for hæren og statens fremgang. Fredrik Vilhelm og hans etterkommere hadde gradvis redusert stendenes makt i de forskjellige territoriene, som også ble startet under Fredrik Vilhelm. Det å få den finansielle

¹⁵² Showalter, 2012, kap. 7, avns. 9

¹⁵³ Ibid, «reflections», avsn. 10

¹⁵⁴ Frederick II, 2021.

¹⁵⁵ Clark, 2007, s. 200

¹⁵⁶ Blanning, 2016, s. 118

¹⁵⁷ Frederick II, 2021.

¹⁵⁸ Clark, 2007, s. 87-88

støtten til stendene forstås viktig for at Fredrik Vilhelm lyktes i å utbygge en hær. Og deres framtidige støtte vil uten tvil ha styrket hans etterkommeres posisjon.

Hæren som institusjon forble viktig for Brandenburg-Preussen fra Fredrik Vilhelm til Fredrik II. Innen Fredrik II ble konge av Preussen i 1740, var den prøyssiske hæren den fjerde største hæren i Europa. Denne godt trente og utstyrte hæren ble sentral i hans regjeringstid når han valgte å invadere Østerrike i 1740. Både Fredrik Vilhelm og Fredrik II forstå hærens rolle som en politisk betydning. Det å kunne beskytte seg var viktig for å kunne ha politisk handlingsrom. Fredrik IIs posisjon på det å ha en hær er gjort rede for av Dennis Showalter i *Frederick the Great: A Military History*: «For Frederick, Prussia's army was a much a deterrent as a war-fighting instrument. Its purpose was first to win victories, then to demonstrate the state's readiness and capacity to defend its interests.» Dette koinserter bra med Fredrik Vilhelms posisjon på samme sak, han er selv sitert i *Iron Kingdom: The Rise and Fall of Prussia 1600-1947*: «Alliances are certainly good ... but a force of one's own, that one can confidently rely on, is better. A ruler is not treated with respect unless he has his own troops and resources. It is these, thank God, that have made me important since I have had them.»¹⁵⁹ Begge fyrstene ser vi uttrykker viktigheten av å ha en hær. Konteksten er noe forskjellig, ettersom Fredrik Vilhelm kommer fra et standpunkt av å ikke ha en hær, mens Fredrik II sitt kommer fra å ha en bra hær. Begge fyrstene opplevde en del krig i sine regjeringsperioder, og klarte å forbedre statens posisjon i sin deltagelse i dem. Ved å se på deres respektive utgangspunkt ser vi mere fremgang blir gjort på hæren under Fredrik Vilhelm. Fredrik Vilhelm hadde gått fra å måtte oppheve sin hær ved starten av sin regjeringstid, til å ha en stående hær på 30000 mann når han døde i fredstider. Fredrik II på den andre siden, arvet et robust militær som kunne måle seg med stater mye større enn sin egen i 1740.

Fredrik Vilhelm blir derfor kanskje mer sentral for den senere prøyssiske staten ettersom han startet de prosessene og institusjonene som ble sentral for hans etterkommere, ikke minst Fredrik II. Han er også kreditert ved å ha startet integrasjonen av militær inne i administrasjonen av landet og dets ressurser. Denne forstås som sentral for Preussens fremgang, hvor et godt administrativt system tilrettelagt militæret forstås som viktig for den prøyssiske hærens kvalitet. Det å kunne utnytte komplekse politiske situasjoner og relasjoner ble en viktig brikke i fremgangen av Brandenburg-Preussen under Fredrik Vilhelm. Omstendighetene som han startet sin regjeringstid, var en delikat periode for staten som

¹⁵⁹ Clark, 2007, s. 48

kunne ha endt i katastrofe. Dette bidro til at Brandenburg-Preussen fikk viktige tillegg til staten i fredoppgjøret ved Westfalen i 1648. Lignende taktikker benyttet senere i hans regjeringstid resulterte i suverenitet over Preussen. Suverenitet i Preussen videre forbedret Fredrik Vilhelms posisjon og ressursgrunnlag, som tillot han å gjøre forbedre hans stat og dens posisjon ytterligere og tilrettelegge for framtidige generasjoner.

Litteratur:

Shennan, M. (2004). *The Rise of Brandenburg-Prussia*. (2. utg) New York: Routledge. Hentet fra: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=102986&site=ehost-live>

Blanning, T. (2016). *Frederick the Great: King of Prussia*. [Kindle]. Penguin Books Ltd. Hentet fra: <https://www.amazon.com/Frederick-Great-Prussia-Tim-Blanning-ebook/dp/B014NZGRW2>

Showalter, D. (2012). *Frederick the Great: A Military History*. London: Frontline Books. Hentet fra: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=613096&site=ehost-live>

Frederick II. (2021). *Encyclopædia Britannica*. Hentet fra: <https://academic.eb.com/levels/collegiate/article/Frederick-II/109417>

Carsten, F, L. (1985). *Essays in German History*. London: Hambledon Continuum. Hentet fra: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=837505&site=ehost-live>

Riches, D. (2005). Early Modern Military Reform and the Connection Between Sweden and Brandenburg-Prussia. *Scandinavian Studies*, 77(3), 347–364. Hentet fra: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=mlf&AN=EIS19211656&site=ehost-live>

Mckay, D. (2018). *The Great Elector*. [VitalSource Bookshelf]. Routledge. Hentet fra: <https://bookshelf.vitalsource.com/#/books/9781317870463/>

Clark, C. (2007). *Iron Kingdom: The Rise and Fall of Prussia 1600-1947*(2. utg.). UK: Penguin Books Ltd.

Palmer, R. R., Colton, J., Kramer, L. (2014). *A History of Europe in the Modern World* (11. utg.). New York: McGraw-Hill Education.

